

Andrzej Malinowski

LUDWIK JAXA-BYKOWSKI
PEDAGOG – PRZYRODNIK – ANTROPOLOG

Ludwik Jaxa-Bykowski był wybitną indywidualnością naukową związaną z biologią i pedagogiką. Prócz działalności naukowej rozwijał działalność społeczno-polityczną, która w znaczącym stopniu rzutowała na jego karierę akademicką tak w czasach drugiej Rzeczypospolitej, jak i w PRL-u. Jego poglądy i powiązania polityczne stanowiły m.in. o braku możliwości publikowania licznych opracowań naukowych po drugiej wojnie światowej.

Fot. 1. Ludwik Jaxa-Bykowski

Ludwik Ferdynant Jaxa-Bykowski urodził się 19 I 1881 roku w Zagwoździu koło Stanisławowa w zubożałej rodzinie ziemiańskiej, w której głęboko zakorzenione były tradycje patriotyczne. Dziadek Franciszka Józef Bykowski był chorążym Kawalerii Narodowej w czasie Insurekcji kościuszkowskiej, ojciec Stanisław Jakub, jako porucznik w czasie Wiosny Ludów, organizował Gwardię

Narodową w Sokalu i brał udział w Powstaniu Styczniowym, odznaczał się talentem pisarskim i malarskim. Jego przyrodni brat Ludwik (1844 – 1915) był kilkakrotnie dziekanem Wydziału Mechanicznego i rektorem w 1883/84 roku Politechniki Lwowskiej. Drugi brat Juliusz (1842 – 1919) był oficerem w wojsku austriackim i powstańcem styczniowym. Ludwik Ferdynand był zdolnym, pilnym, lecz fizycznie słabowitym uczniem. W 1898 roku ukończył gimnazjum w Stanisławowie. Tam wykazał zainteresowanie przyrodnicze, a jego ulubioną lekturą naukową były dzieła K. Darwina i A. Brehma.

Studia uniwersyteckie we Lwowie rozpoczął w 1898/99 roku na wydziale Filozoficznym. U prof. Benedykta Dybowskiego (1833 – 1930) studiował zoologię i anatomię porównawczą. Dybowski był dla niego wzorem patrioty i uczonego. Jego osobowość naukową kształtowały zajęcia i kontakty z prof. J. Nusbaumem-Hilarowiczem (1859 – 1917). U niego też doktoryzował się. W czasie studiów brał czynny udział w pracach organizacji studenckich, które zajmowały się działalnością społeczną i patriotyczną, oraz w Kole Przyrodników. Studia ukończył w 1904 roku rozprawą doktorską z zakresu anatomii porównawczej. Oprócz zainteresowań anatomią, zoologią bliskie stawały się mu problemy dydaktyki, teorii wychowania, antropologii i medycyny. Po studiach we Lwowie wiedzę swą uzupełniał w paryskiej Sorbonie i w Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu, następnie w Marburgu. Jego zasługą było nawiązanie kontaktów naukowych Uniwersytetu Jana Kazimierza z francuskimi instytucjami naukowymi. O jego zainteresowaniach naukowych może świadczyć to, że już po studiach pogłębiał swą wiedzę o człowieku na wykładach na Wydziale Lekarskim UJK. W 1904 roku podjął pracę nauczyciela w Przemyślu, Samborze i we Lwowie. W latach 1917/18 był dyrektorem VIII Gimnazjum we Lwowie. Jego działalność dydaktyczna była często wyróżniana, propagował w niej wycieczki przyrodnicze i historyczne, rozwijał u wychowanków zainteresowania turystyką. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 roku, został wizatorem Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego i dyrektorem Departamentu Szkół Wyższych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświaty Powszechnej. Działał aktywnie w Towarzystwie Nauczycieli Szkół Wyższych, pełnił funkcję redaktora naczelnego czasopisma „Muzeum”. W 1922 roku przyjął propozycję wykładania w Akademii Weterynaryjnej we Lwowie, w której pracował do 1926 r. Publikował liczne prace z zakresu biologii, pedagogiki i organizacji szkolnictwa. We Lwowie zafascynował się antropologią w wydaniu prof. Jana Czekanowskiego zwłaszcza jego koncepcjami typologicznymi, które przeniósł na grunt pedagogiki. W 1926 r. podjął wykłady na Uniwersytecie Poznańskim, gdzie powierzono mu Katedrę Pedagogiki. Wykładał pedagogikę eksperymentalną i dydaktykę nauk przyrodniczych. Habilitował się w Poznaniu na Wydziale Humanistycznym na podstawie rozprawy *Badania eksperymentalne nad znaczeniem współzawodnictwa*. W 1927 r. Prezydent RP mianował go profesorem

zwyczajnym. Jeszcze w czasie pobytu we Lwowie zaprzyjaźnił się z prof. Karolem Stojanowskim (1895 – 1947), z którym współpracował następnie w Poznaniu. Prócz antropologii obu tych uczonych łączyły zainteresowania społeczne, polityczne, dydaktyczne, a zwłaszcza troska o stosowne wychowanie młodzieży m.in. harcerskiej i sokolskiej. W szczególny sposób zabiegali oni o właściwą rangę wychowania fizycznego w szkole. W Poznaniu do grona przyjaciół Bykowskiego należał również prof. Adam Wrzosek.

Bykowski doprowadził Katedrę Pedagogiki do rangi Instytutu, wzbogacił jego wyposażenie. Naukowo związany był z psychologicznym nurtem pedagogiki, dla którego podstawy dawała genetyka, pediatria, higiena i antropologia. Przedstawiciele tego nurtu w pedagogice traktowali wychowanie jako proces indywidualnego wzrostu i rozwoju dziecka oparty na podłożu biologicznym. Był twórcą antropologii pedagogicznej. W swej działalności na tym polu badał typy antropologiczne wyróżniane przez Polską Szkołę Antropologiczną J. Czekanowskiego w zakresie ich podatności na współzawodnictwo. Był przekonany, że inteligencja, wytrwałość i samodzielność oprócz środowiska związane są z typem antropologicznym. Z jego inspiracji dr Jan Schwarz w 1934 roku wydał *Atlas rozwoju fizycznego i psychicznego* — pierwszy polski podręcznik akademicki biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania (auksologii) przeznaczony dla studiujących pedagogikę, dla lekarzy szkolnych i higienistów. W zeszytcie 1 „Dziedziczność i środowisko” omówiono prawa dziedziczności, genetyczną determinację rozwoju, oddziaływania środowiskowe w rozwoju i typy rasowe. W zeszytcie 2 „Rozwój fizyczny” omówiono okresy rozwoju, normy rozwojowe, typologię rozwoju fizycznego i podstawy antropometrii. W zeszytcie 3 „Rozwój psychiczny” scharakteryzowano budowę i funkcję układu nerwowego, zmysły, zmęczenie psychiczne, okresy rozwoju psychicznego dziecka, problemy inteligencji i usposobień. W zeszytcie 4 „Anomalie rozwojowe, choroby i zgony” omówiono odchylenia rozwojowe, ich przyczyny i skutki, rozwój przy schorzeniach gruczołów wydzielania wewnętrznego, choroby wieku dziecięcego pomoc w nagłych wypadkach, zgony oraz zagadnienie gerontologiczne — starości i śmierci. Drugie wydanie *Atlasu* miało miejsce w 1937 roku.

Analiza tekstu *Atlasu* wykazuje znaczący wpływ Bykowskiego na treści podręcznika. Osiągnięcia Bykowskiego propagował również jego naukowy Mistrz — Jan Czekanowski, wskazując m.in. na związki z typem antropologicznym podatności na współzawodnictwo. (duża podatność elementu śródziemnomorskiego i armenoidalnego, mała nordycznego). Przejawiało się to m.in. tym, że ruch stachanowski w Związku Radzieckim pomyślnie realizował się na południu, słabo zaś na północy, zamieszkałej przez ludność w znacznym odsetku związaną z elementem nordycznym.

Antropologia pedagogiczna z jej genetycznymi podstawami była ostro krytykowana po II wojnie światowej i — jak niektórzy chcieli — umarła wraz z Bykowskim. Wróciła ona jednak po upadku łysenkizmu w biologii, po ponownym wprowadzeniu genetyki do nauk biomedycznych w Polsce. Kontynuację antropologii pedagogicznej stanowi bowiem przedmiot oraz zakłady naukowe, które przyjęły nazwę „Biomedyczne podstawy rozwoju”, które krócej należało by nazwać „Auksologią”.

W Uniwersytecie Poznańskim Bykowski kontaktował się z A. Wrzoskiem, M. Ćwirko-Godyckim, K. Stojanowskim i archeologiem J. Kostrzewskim, a więc z profesorami, którzy swe badania w znacznej mierze koncentrowali na wykazywaniu polskości Ziemi Zachodnich, na badaniach stosunków polsko-niemieckich. Bykowski nawiązywał do tego nurtu badawczego, skupiając uwagę na rozprzestrzenianiu się typów antropologicznych w granicach międzywojennej Polski. Prowadził zakrojone na bardzo szeroką skalę badania młodzieży szkolnej w Galicji zwłaszcza we Lwowie, następnie w Poznaniu, w Suwałkach, Nowej Wilejce, Lidzie i Wilnie. Przedmiotem badań były m.in. wysokość i masa ciała, obwód klatki piersiowej, stan odżywienia, ostrość wzroku i słuchu, siła mięśni zginaczy ręki, określenia typu antropologicznego, pamięć, wyobraźnia, uwaga, inteligencja, a także problemy alkoholizmu, nikotynizmu i inicjacji seksualnej u młodzieży. Badania dotyczyły więc zróżnicowania fizycznego, psychologicznego, moralnego, kulturowego młodzieży różnych narodowości żyjących w granicach ówczesnej Polski. W pracy pt. *Badania eksperymentalne nad znaczeniem współzawodnictwa* (1923) pisał: „Przy zbiorowym współzawodnictwie u Niemców występuje asymilacja mas, upodabnianie się do przeciętnych, słabi się podnoszą, dobrzy wyraźnie tracą. U nas jest inaczej, bo i najlepsi znalazłszy się w grupie zazwyczaj jeszcze bardziej postępują”. W pracy pt. *Gmina szkolna im. Jędrzeja Śniadeckiego* (1918) pisał: „Rozwój fizyczny naszej młodzieży szkolnej jest dobry, nawet w porównaniu z zagranicą. Nasza młodzież jest niższa od Niemców, ale znacznie silniejsza fizycznie”.

Bykowski poprzez doświadczenia i obserwacje naukowe dążył do stworzenia pedagogiki precyzyjnej, opartej na dziedziczności i biometrii. Przyjął on idee J. Czekanowskiego nadania antropologii poprzez statystykę matematycznej ścisłości. Po Czekanowskim to właśnie Bykowski był jednym z pierwszych propagatorów zastosowań statystyki w biologii. Świadectwem tego są prace pt. *Miara i liczba w naukach biologicznych* — Lwów 1924, *Matematyczne podstawy biologii* — Lwów — Warszawa 1924. Pisał on: „Ścisła, skrupulatna obserwacja, a dalej specjalnie stosowany eksperyment stają się klasycznym środkiem zdobywania nowych faktów, prowadzących do odkrycia nieznanych prawd naukowych”. Wartościową stroną jego dorobku naukowego w zakresie auksologii jest określenie różnic regionalnych rozwoju fizycznego, uchwycenie trendów czasowych rozwoju w okresie II Rzeczypospolitej, ukazanie społecznych różnic

w rozwoju. Niestety, niemal cały zebrany w tym okresie materiał naukowy zaginął podczas wojny oraz już po wojnie. Bykowski miał również niezauważone dotąd zasługi na polu wychowania fizycznego. W Poznaniu dla Studium Wychowania Fizycznego prowadził seminaria i proseminaria, w ramach których zwracał uwagę na dzieło J. Śniadeckiego *O fizycznym wychowaniu dzieci*. Propagował turystykę, sport i wychowanie fizyczne jako ważny element rozwoju psychofizycznego dzieci, młodzieży. Był redaktorem i członkiem wielu kolegiów redakcyjnych czasopism naukowych, w tym również „Wychowania Fizycznego”. Bykowski miał wiele zasług dla rozwoju i organizacji pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim. W latach 1929/30 i 1932/33 był dziekanem Wydziału Humanistycznego. Jego polityczne związki ze Stronnictwem Narodowym były przyczyną czasowego odsunięcia Bykowskiego od kierowniczych stanowisk na Uniwersytecie i niechęci części społeczności akademickiej w stosunku do jego osoby. Wybuch II wojny światowej zastał Profesora w Warszawie. W obronie Warszawy uczestniczył w szeregach Straży Obywatelskiej. W pierwszych miesiącach okupacji włączył się w organizowanie tajnego szkolnictwa zwłaszcza Uniwersytetu. Jako pierwszy wystąpił z inicjatywą tajnego nauczania w Warszawie. W pierwszych dniach października 1940 roku doprowadzono do organizacyjnego spotkania pięciu osób pod jego kierunkiem i do podjęcia inicjatywy utworzenia Uniwersytetu Ziemi Zachodnich. Uczelnia ta rozpoczęła działalność 24 XI 1940 roku, a jej rektorem obrano prof. Bykowskiego. Na tym stanowisku pozostawał do 1943 roku, następnie był prorektorem Uczelni. W Uniwersytecie wykładało 296 naukowców, a na 8 wydziałach studiowało 2181 słuchaczy. Powstanie Warszawskie zakończyło działanie UZZ. Powstanie zastało Bykowskiego we wsi Pawłowice na Kielecczyźnie. Tam w Słupi, Pawłowicach i Sędziszewie włączył się do nauczania tajnego. Zorganizował kursy w ramach UZZ w Jędrzejowie i Kielcach.

Straty wojenne dorobku naukowego Bykowskiego były ogromne. Niemcy w Poznaniu zniszczyli liczne rękopisy prac, w tym: *Zasady pedagogiki wojskowej*, *Młodzież wielkopolska i poznańska* — obszerne studium antropologiczno-auksologiczne oraz wspomnienia i pamiętniki, a także materiały z badań młodzieży polskiej od 1914 roku. Spalone zostały podczas Powstania Warszawskiego wszystkie przygotowane w czasie wojny prace w liczbie około 20, w tym tytuły: *Typologia młodzieży szkolnej*, *Zasady nauczania w szkołach wyższych*.

Po wojnie, w lipcu 1945 roku Bykowski wrócił do Poznania. Włączył się w nurt prac nad uruchomieniem Uniwersytetu. W tym czasie opracował „Statut Wstępnego roku Studiów” dla osób, które nie uzyskały matury. Objął kierownictwo Katedry Pedagogiki, które pełnił do dnia aresztowania 15. X. 1947 roku. Zarzucono Bykowskiemu tworzenie nielegalnej partii politycznej (Stronnictwo Narodowe) i dążenie do obalenia Władzy Ludowej. Rejonowy Sąd Wojskowy w Poznaniu wyrokiem z dnia 23. II. 1948 r. skazał Profesora na 6 lat pozbawie-

nia wolności. W 1957 r. został pośmiertnie rehabilitowany. Po aresztowaniu dorobek naukowy prof. Bykowskiego został rozproszony. W materiałach archiwalnych Katedry Antropologii UAM w Poznaniu odnalazłem kilka opracowań Profesora, w tym obszerne studium antropologiczne pt. *Lwowska młodzież szkolna w świetle badań eksperymentalnych*. Ze względu na panujące w tych latach nastawienie do psychologii i genetyki oraz tło polityczne, monografia ta nie mogła być w tym okresie opublikowana.

W pracach naukowych Bykowskiego widoczny jest wpływ Herberta Spencera (1820–1903) i jego systemu filozofii ewolucjonistycznej. Był przekonany, że metody badania zjawisk społecznych są takie same jak metody badań przyrodniczych. Wyrażał przekonanie, że prawidłowy, należyty rozwój fizyczny i intelektualny wymaga koniecznie odpowiednich kontaktów z przyrodą. Powoływał się na pracę Spencera z 1880 r. *O wychowaniu umysłowym, moralnym i fizycznym*. Był zatem zwolennikiem darwinizmu społecznego zakładając że podstawowym czynnikiem kształtującym fizycznie i emocjonalnie jednostkę jest współzawodnictwo.

W całym dorobku naukowym Bykowskiego są prace z zakresu antropologii, pedagogiki, genetyki, anatomii porównawczej, zoologii, parazytologii i statystyki.

Jego teoria i praktyka pedagogiczna i wychowawcza jest osadzona na gruncie nauk biologicznych. Już w 1907 r. ogłosił pracę pt. *Dziedziczność w świetle badań i teorii współczesnych*. Twierdził, że dziedziczność jest bez wątpienia najciekawszym działem biologii, korzysta z niej hodowca, lekarz, liczyć się z nią musi pedagog, ma ona wpływ na rozwój kulturalny, stosunki społeczne, polityczne. Jego zdaniem o rozwoju dziecka w głównej mierze decyduje genotyp. Zdaniem Bykowskiego dziedziną nauki mającą badać czynniki dziedziczne, fizjologiczne i środowiskowe, mające wpływ na współzawodnictwo, jest antropologia pedagogiczna. Jest to nauka o człowieku w związku z zadaniami wychowawczymi. Wiąże się ona z pedagogiką, psychologią rozwojową, socjologią wychowania i higieną. Obejmuje ona problemy rozwoju fizycznego, budowy i wyglądu ciała, czynności fizjologiczne i właściwości psychologiczne. Bykowski w badaniach naukowych preferował obserwacje masowe i eksperyment naukowy. Krytycy jego dorobku naukowego zarzucają mu skrajny antropologiczny determinizm w psychologii i pedagogice oraz rzekome podstawy dla pedagogiki rasistowskiej. Faktem jest, że Bykowski prezentował nacjonalistyczne nastawienie do pedagogiki okresu międzywojennego. Umniejszał on wartości kulturowe i moralne mniejszości narodowych w Polsce, zwłaszcza w odniesieniu do Żydów.

Swój testament naukowy nakreślił w 1944 roku w Pawłowicach w zapiskach pt. *Historia kołka w płocie*: „Oto nie uważam się za osobistość niezwykłą, byłem i jestem prostym człowiekiem o nieco wyższym poziomie intelektualnym.

Zdobyłem nie tylko stanowiska, o jakich marzyłem i do których dążyłem, ale nawet choć krótko piastowałem i wyższe godności, z których odszedłem z podniesionym czołem w przekonaniu dobrze spełnionych obowiązków, choć to i owo moi następcy wypaczali i pomniejszali. Owszem jeśli chodzi o wyniki i karierę, to żem stanął wyżej od kolegów z gimnazjum i uniwersytetu — nawet zdolniejszych, rokujących większe nadzieje. To będzie zachętą dla młodych do pracy nad sobą wedle wzniosłych i wyraźnie ustalonych ideałów, które w miarę ich wzbogacenia niechaj się dalej rozszerzają, potęgują. Jeśli wyrobię w sobie silny i dobry charakter, osiągnę szczyty nawet nieśmiertelne. A jeśli nawet nie osiągnę w pełni zamierzonego celu, to przecie nie przejdę bez śladu. Byle nie być bez dogmatu i mieć chęć i siłę do pracy”.

Rozległość jego wiedzy i zainteresowań naukowych była ogromna. Wynikała ona z głębokiego patriotyzmu, umiłowania historii, przyrody, psychologii. Jego działalność w Stronnictwie Narodowym skupiała się bardziej na kwestiach wychowawczych i oświatowych, w związku z myślą patriotyczną i katolicką, niż na kwestiach politycznych. Mimo, że był przeciwnikiem władzy ludowej, to jednak pozostawał wobec nowej rzeczywistości lojalny. Wyczerpany pobyt w więzieniu, wyniszczony przejściami w całym swym życiu zmarł w wieku 67 lat w dniu 28 czerwca 1948 roku. Przez długie lata Polski Ludowej był jak zresztą wielu skazany na zapomnienie. Obecnie jednak warto przywrócić pamięć o tym niezwykłym uczonym antropologu, pedagogu i przyrodniku.

Bibliografia prac biologicznych L. Jaxa-Bykowskiego związanych z antropologią

1. *Ewolucja darwinizmu*, „Wszechświat”, t. 24, nr.19, 1905, s. 289 – 294.
2. *Dziedziczność w świetle badań i teorii współczesnych*, Sambor 1907.
3. *Podwójny jubileusz w naukach biologicznych*, „Wszechświat”, t. 28, nr 29, 1909, s. 449 – 455.
4. *Dobór zawodowy i psychologiczne poradnie zawodowe*, „Przegląd Pedagogiczny” 1919.
5. *Wstęp do teorii ewolucji*, Muzeum, Lwów 1922.
6. *Badanie eksperymentalne nad znaczeniem współzawodnictwa*. Warszawa 1923, s. 1– 79.
7. *Przewodnik do ćwiczeń fizjologicznych*, Lwów – Warszawa 1923.
8. *Matematyczne podstawy biologii*, Lwów – Warszawa 1924, s. 1– 61.
9. *Miara i liczba w naukach biologicznych*, Rozprawy biologiczne, Lwów 1924.
10. *Biometryka w szkole średniej*, Muzeum, Lwów 1924.
11. *Lamarck i lamarkizm*, „Przyroda i Technika”, Lwów 1924.
12. *Przyczynki do znajomości ras wśród naszej młodzieży szkolnej*, „Kosmos” t. 51, z. 1– 4, 1926, s. 935 – 940 oraz: Pam, XII Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w 1925 r., t. I, Warszawa 1926, s.191 – 192.
13. *Właściwości antropologiczne a psychotechnika*, Psychotechnika 1928, z. 2, nr 5, s. 8 –10.
14. *Stosunki rasowe wśród naszych abiturientów gimnazjalnych*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 6, 1932, s. 33 – 64.
15. *Antropologiczne podstawy wychowania*, Encyklopedia Wychowawcza 1933, t. 1, nr 2, s. 165 –183.
16. *Młodzież szkolna Wielkopolski i Pomorza w świetle badań eksperymentalnych*, „Przegląd Wielkopolski”, 1946, z. 2, nr 4, s. 101–112.
17. *Z rozważań nad rozmieszczeniem typów antropologicznych*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 14, 1946 –1947, s. 143 –146. Streszczenie: Sprawozdania PAU, t. 48, nr 3, 1947, s. 99 –100.
18. *Dybowski Benedykt (1833 – 1930), przyrodnik, lekarz, działacz niepodległościowy*, *Polski Słownik Biograficzny* t. 6, 1948, s. 36 – 40.

19. *Z badań nad profilem intelektualnym typów rasowych wśród naszej powojennej młodzieży szkolnej*, Sprawozdania PAU 1947, t. 48, nr 3, s. 100–101.

Ogólnie na dorobek naukowy L. Jaxa-Bykowskiego składają się 122 prace, 21 artykułów zamieszczonych w prasie. 19 prac dotyczy antropologii, 7 prac zoologii, 12 z różnych działów biologii, 13 z organizacji szkolnictwa w Polsce, pozostałe zaś są z zakresu pedagogiki i psychologii.

*W opracowaniu wykorzystano m.in. pracę magisterską A. Majewskiej, Poznań (1983) poświęconej życiu i działalności L. Jaxa-Bykowskiego.

SUMMARY

Andrzej Malinowski

LVOV SCHOOL ADOLESCENTS IN THE LIGHT OF EXPERIMENTAL RESEARCH BY LUDWIK JAXA-BYKOWSKI

After Professor Bykowski's death in 1948 his scientific works in the form of materials and manuscripts was scattered. Part of the materials connected with anthropology was sent to the Department of Anthropology of Poznan University. Among his manuscripts, there was also a summary of his work on *Lvov School Adolescents in the Light of Experimental Research* and the whole monograph on 52 pages typed in the system of 56 lines per page. There is no possibility of publishing the whole treatise now as many problems and methods used in the research have become outdated. The author of this paper believes, however, that a very short compendium of L. Jaxa-Bykowski's work may prove useful for the history of anthropology, comparisons that he made in the field of physical development, in the field of acceleration and for a closer characteristics of the research profile of Professor Bykowski whose research work was meant to be forgotten for political reasons.